

فصل

در دوره پادشاهی مظفرالدین شاه قاجار، اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایران به دلیل مشکلات داخلی و افزایش نفوذ و دخالت روسیه و انگلستان آشفته تر شد. مردم ایران که در آن زمان در نتیجه روشنگری ها و هدایت علما و اندیشمندان آگاه تر و بیدارتر شده بودند، برای رهایی از آن وضع نابسامان، جنبش عظیمی به پا کردند. (هدف این جنبش - که به انقلاب مشروطیت معروف شد - تغییر شیوه حکومت به منظور ایجاد امنیت، عدالت، آزادی، پیشرفت کشور و رهایی از استبداد داخلی و سلطه خارجی بود) انقلاب مشروطیت در سال ۱۲۸۵ ش/۱۳۲۴ ق به پیروزی رسید و نظام پادشاهی استبدادی در ظاهر به حکومت مشروطه تبدیل شد (اما به سبب موانع و مشکلات داخلی، دخالت های کشورهای خارجی و وقوع جنگ جهانی اول، انقلاب به هدف های اساسی خود نرسید و اوضاع ایران بدتر شد. نتیجه این حوادث، سقوط سلسله قاجار، روی کار آمدن سلسله پهلوی و آغاز دوره جدیدی در تاریخ ایران بود.)

شما با مطالعه این فصل و انجام دادن فعالیت های آن به پاسخ پرسش های زیر می برید :

- ۱- انقلاب مشروطه چرا و چگونه در ایران به وجود آمد؟
- ۲- موانع و مشکلات داخلی و خارجی حکومت مشروطه در ایران چه بود؟
- ۳- تغییر حکومت قاجاریه به پهلوی چرا و چگونه صورت گرفت؟
- ۴- هدف ها و نتایج نهضت ملی شدن نفت ایران چه بود؟

نهضت مشروطه

مظفرالدین شاه

۱) در دوران حکومت مظفرالدین شاه، رویدادی بزرگ در ایران رخ داد که به دنبال آن، نظام پادشاهی استبدادی، جای خود را به پادشاهی مشروطه داد که در آن، اختیارات شاه بر اساس قانون محدود می‌شد و نهادهایی مانند مجلس شورا و هیئت وزیران می‌توانست در اداره کشور دخالت کند. ۲

اوضاع ایران و جهان در آستانه نهضت مشروطه

۳) از میانه دوران سلطنت ناصرالدین شاه، با افزایش نفوذ و دخالت انگلستان و روسیه در ایران، اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایران رو به افول نهاد. این روند، در دوران پادشاهی مظفرالدین شاه، به سبب ضعف و ناتوانی او، فزونی یافت. در مقابل، مردم ایران که طعم تلخ استعمار را چشیده بودند و می‌دانستند که حکومت استبدادی کشورشان نیز قادر به مبارزه با استعمارگران نیست، با تکیه بر آموزه‌های دین

اسلام و مذهب شیعه، به تدریج به تکابوی اصلاح اوضاع کشور برآمدند. رهبری مردم در این تحولات را بیش‌تر علما بر عهده داشتند. ۳

۴) کشورهای استعمارگر اروپایی که از چهار قرن قبل، غارتگری و چپاول گسترده خود را در قاره‌های آسیا، آمریکا و آفریقا آغاز کرده بودند، پس از «انقلاب صنعتی» تلاش می‌کردند تا تمامی جهان را در جنگ خود بگیرند و از منافع اقتصادی آنها بهره‌مند شوند. یکی از برنامه‌های آنها، تضعیف حکومت‌های مستقل در سراسر جهان و در نهایت تبدیل آن کشورها به مستعمرات کشورهای قدرتمندی چون انگلستان بود. آنها همچنین با ایجاد فرقه‌های جدید و دامن زدن به اختلافات مذهبی و اجتماعی، سعی کردند تا نیروی مقاومت مردمی را در این کشورها تضعیف کنند (این در حالی بود که علما برای اصلاح امور ایران و تقویت بنیان‌های کشور، در حال تلاش جدی بودند. از اواسط دوران قاجار، برخی شروع به تمجید از ویژگی‌های تمدن غربی و حکومت‌های مشروطه کردند و در مقابل، اوضاع نابسامان کشور را بیان می‌کردند. بعضی از روشنفکران این دوران، پذیرش بی‌چون و چرای اندیشه‌های غربی و خودباختگی در برابر غرب را ترویج می‌کردند و نهضت اصلاح‌طلبی مردم ایران را که بر اساس عدالت‌خواهی و نفی استعمار بود، با عقاید و اندیشه‌های غربی، در می‌آمیختند. ۵)

۱- انقلاب مشروطه در زمان کدام پادشاه رخ داد؟ چه نتیجه‌ای داشت؟

۲- پادشاهی مشروطه چه ویژگی‌هایی دارد؟

۳- اوضاع ایران در آستانه‌ی نهضت مشروطه، چگونه بود؟

۴- اوضاع جهان در آستانه‌ی نهضت مشروطه، چگونه بود؟

۵- نقش علما و روشنفکران را در نهضت مشروطه مقایسه کنید؟

۶ - چه رویدادهایی سبب افزایش انگیزه‌ی مردم در مبارزه با استبداد شد؟

۷ - چه عواملی سبب ایجاد اعتراضات مردمی شد؟ رهبران آن چه کسانی بودند؟

۸ - کدام عامل سبب سرعت بخشیدن به مشروطه شد؟

نهضت مشروطه چگونه رخ داد؟

۶ (موفقیت نهضت تنباکو و قتل ناصرالدین شاه در پی آن، انگیزه مردم برای مبارزه با استبداد و سلطه خارجی را بیشتر کرده بود.)
۷ (مظفرالدین شاه نیز، شاهی نالایق بود که توانایی سامان دادن به کشور را نداشت و ماجرای هزینه‌های سنگین سفرهای او به خارج کشور در عین وضعیت بد اقتصادی مردم، موجب ناراحتی‌های فراوانی شده بود. چنین اوضاعی در کنار برخی توهین‌ها به مقدسات دینی مردم از سوی برخی کارگزاران کشورهای استعمارگر در ایران، سبب به وجود آمدن اعتراضات مردمی به رهبری علمای تهران و در رأس آنها، آیت‌الله بهبهانی و آیت‌الله سیدمحمد طباطبایی بود.)

۸ (یکی دیگر از عواملی که جریان مشروطه را سرعت بخشید، ماجرای فلک‌شدن برخی از تجار بود. در آن زمان، قیمت برخی کالاهای اساسی مانند نان و قند بالا رفت. برخی از مردم به همراه تعدادی از تاجران قند به این گرانی اعتراض کردند. حاکم تهران به جای آنکه به شکایت آنان رسیدگی کند، به آنها توهین کرد و تاجران را فلک کرد. در نتیجه اعتراضات ادامه یافت و عده‌ای از علما با تحصن (بست نشینی*) در حرم حضرت عبدالعظیم از مردم حمایت کردند. از جمله (خواسته‌های حاضرین در این تحصن یک‌ماهه که آیت‌الله بهبهانی و آیت‌الله سیدمحمد طباطبایی در رأس آنها قرار داشتند، تشکیل عدالت‌خانه در تمام شهرها و عمل به قانون اسلامی به شکل دقیق بود که با قول همکاری شاه، این تحصن، به اتمام رسید. اما پس از چندی، مظفرالدین شاه به تعهدات خود عمل نکرد.)

مهاجرت علما، تحصن در سفارت و صدور فرمان مشروطه

۱۰ (در پی تشکیل نشدن عدالت‌خانه و شدید شدن اعتراضات، شهر حالت نیمه‌تعطیل به خود گرفت و آیت‌الله طباطبایی و بهبهانی که پیشرفت کار را بدون همراهی آیت‌الله شیخ فضل‌الله ناممکن می‌دیدند، از او خواستند تا به جمع معترضان بپیوندند. شیخ فضل‌الله نوری که بزرگ‌ترین عالم تهران بود، با آنان همراه شد و در پی او، اکثر روحانیون تهران به معترضان ملحق شدند. در نهایت، جمعی چند هزار نفر، برای به دست آوردن مطالبات خود،

۹ - تحصن کنندگان در حرم عبدالعظیم (ع) چه فوایدی داشتند؟
راهی قم شدند و با ارسال نامه به عالمان دیگر شهرها و مراجع در عراق، بسیاری از ایشان را با خود همراه کردند.)

۱۱ (با خروج علما از تهران، در شهر شایعه شد که دولت قرار است تجار و کسبه‌ای را که جزء معترضان هستند، تحت فشار قرار دهد. از این رو، جمعی از آنها به تحریک برخی وابستگان انگلستان، به سفارت این کشور پناه بردند. به تدریج،

۱۰ - چرا علما به قم مهاجرت کردند؟

۱۱ - چرا عده‌ای به سفارت انگلستان پناه بردند؟

۱۲ - **سفارت انگلستان چگونه بر مشروطه تاثیر گذاشت؟**

جمعیت تحصن کنندگان در سفارت افزایش یافت و به هزاران نفر تاجر، کاسب، طلبه و عموم مردم رسید. (۱۱)

۱۴ (**اعضای سفارت از این فرصت استفاده کردند و با پذیرایی از مردم، به تأثیرگذاری برخاسته‌های آنان پرداختند و بیشتر مردم نیز، از سیاست پیچیده استعماری انگلیس و سوءاستفاده این کشور از تحصن آنها، غافل بودند. بسیاری از مردم برای اولین بار در سفارت با واژه «مشروطه» آشنا شدند و انگلیسی‌ها و غربگرایان به آنان القا کردند که باید همچون انگلستان، مشروطه و مجلس شورا بخواهند. (۱۲)**

۱۳ - **اولین مجلس شورا در چه تاریخی و به فرمان چه کسی تشکیل شد؟**

۱۳ (**شورش هم‌زمان مردم در برخی دیگر از ولایت‌ها و تعطیلی بازارها و مساجد در تهران، در نهایت موجب صدور فرمان تشکیل مجلس شورا از سوی مظفرالدین شاه در مرداد ماه سال ۱۲۵۸ شد. پس از آن، عده‌ای از سیاستمداران مشروطه‌خواه، به سرهت قانون اساسی را تدوین کردند. (۱۳)**

فعالیت

۲- چه جریان‌هایی با چه تفاوت‌هایی در نهضت مشروطه نقش مؤثری داشتند؟

مسائل و حوادث پس از مشروطه

حکومت مشروطه از همان ابتدا پیروزی، با مسائل و مشکلات مختلف داخلی و خارجی روبه‌رو شد که باعث شد هدف‌های اصلی جنبش مشروطه‌خواهی، به شکل کامل محقق نگردد. برخی از این حوادث عبارت بود از:

۱۴ (**الف) تدوین متمم قانون اساسی و شدت گرفتن اختلاف‌ها:** تنظیم شتابان قانون اساسی توسط نمایندگان موجب

بروز کاستی‌هایی در آن شد. این کاستی‌ها، آیت‌الله شیخ فضل‌الله نوری و جمعی زیادی از علما

۱۴ - **چرا به قانون اساسی متمم**

و دلسوزان را واداشت تا خواستار افزودن برخی متمم‌ها به قانون اساسی شوند. باتلاش‌ها و

مجاهدت‌های جدی آیت‌الله شیخ فضل‌الله نوری، بخش‌هایی در متمم قانون اساسی تصویب

شد که بنابر آن، باید چند نفر از مجتهدان و فقیهان اسلام که با شرایط و زمان خود آشنا بودند،

در مجلس شورا شرکت می‌کردند تا قانون‌های مصوب، مخالف قواعد اسلامی نباشد. (۱۴)

۱۵ (**ب) تعطیلی مجلس:** مظفرالدین شاه مدت کوتاهی پس از صدور فرمان مشروطه

درگذشت. محمدعلی‌شاه، جانشین او، پادشاهی مستبد بود. او با پشتیبانی دولت روسیه و

۱۵ - **بعد از مظفرالدین شاه**

حمایت طرف‌داران حکومت استبدادی، تصمیم گرفت حکومت نوپای مشروطه را نابود سازد. (۱۵)

۱۶ (**پس از چند ماه اختلاف و درگیری موافقان و مخالفان مشروطه و حوادثی مانند قتل صدراعظم**

شاه و سوءقصد به جان شاه، به دستور محمدعلی‌شاه، مجلس به توپ بسته شد و منحل گردید.

ب) تعطیلی مجلس، گروهی از مشروطه‌خواهان به اروپا رفتند. اما مردم و علما در داخل

چه کسی به حکومت رسید

بفرورد او با مشروطه چگونه بود

- ۱۷) کشور به مقاومت پرداختند. مقاومت اصلی از سوی تبریز و به سردمداری ستارخان و باقرخان و با حمایت مراجع نجف شکل گرفت. در این زمان، طرفداران مشروطه در گیلان و اصفهان، در پی انتشار خبر مقاومت مردم تبریز، راهی تهران شدند و آن را تصرف کردند. (۱۷)
- ۱۸) پس از فتح تهران و تشکیل مجلسی فوق‌العاده، شاه برکنار شد و پسر نوجوانش، احمد شاه، جانشین او شد. (۱۸)

۱۷ - مشروطه خواهان چگونه تهران را فتح کردند؟

۱۸ - محمدعلی شاه چگونه برکنار شد؟ چه کسی جانشین او شد؟

۱۹ - شیخ فضل الله نوری توسط چه کسانی اعدام شد؟

۲۰ - شهادت شیخ فضل الله نشان دهنده ی چه بود؟

۱۹) (پ) شهادت شیخ فضل الله نوری: با پیروزی دوباره مشروطه خواهان، انتظار می‌رفت

که دشمنان واقعی نهضت، مجازات شوند. اما آنها را شکر شده و محمدعلی شاه نیز بدون محاکمه به خارج کشور منتقل شد. همچنین، در اولین روزها، جمعی از علما دستگیر شدند و شیخ فضل الله نوری نیز پس از یک محاکمه نمایشی، به شکلی دردآور اعدام شد. (۱۹)

۲۰) (شهادت مظلومانه بزرگ‌ترین عالم تهران در جریان نهضت مشروطه که قبل از آن در نهضت تنباکو نیز نقش مؤثری داشت، نشانه‌ای از انحراف در مسیر مشروطه بود که از مدت‌ها قبل، شروع شده بود. شیخ فضل الله نوری با مشروطه منطبق بر ارزش‌های غربی مخالف بود و طرفدار مشروطه شرعی بر پایه ارزش‌های اسلامی بود. (۲۰)

سفارت روسیه که دارای منافع متضادی با انگلستان در جریان مشروطیت بود، به شیخ فضل الله پیشنهاد کمک و پناهنده شدن به سفارت روسیه را داد، اما او نپذیرفت و گفت: «من راضی هستم صدمرتبه زنده شوم و کشته شوم، اما پناهنده بیگانگان نشوم و برخلاف امر خداوند، رفتاری نکرده باشم».

مهم

○ فعالیت

۳- چه حوادث مهمی در فاصله فرمان مشروطیت تا آغاز جنگ جهانی اول رخ داد؟

فعالیت

۴- مهم‌ترین موانع و مشکلات داخلی نظام مشروطه را توضیح دهید.

فعالیت

(ت) افزایش دخالت‌های خارجی : هم‌زمان با وقوع انقلاب مشروطیت در ایران، آلمان و متحدانش، یعنی ایتالیا، اتریش و مجارستان، به

۵ (ب)

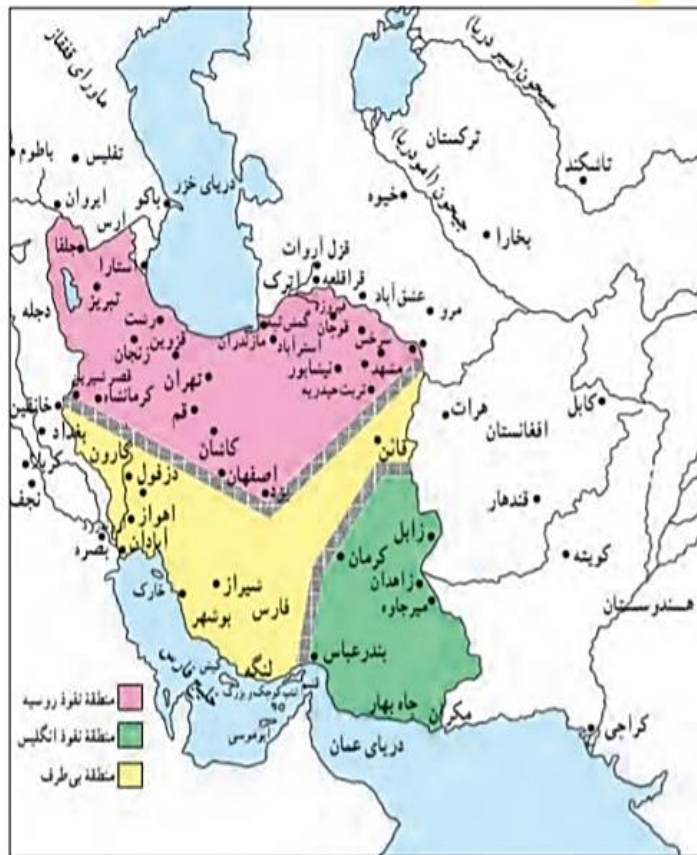
یک قدرت بزرگ اروپایی تبدیل شده و در صدد دست‌اندازی بر مستعمرات دیگر کشورها بودند. انگلستان و روسیه برای مقابله با قدرت روزافزون

آلمان و متحدانش، تصمیم گرفتند به جای رقابت، بایکدیگر همکاری کنند. به همین دلیل، این دو کشور طی قرارداد ۱۹۰۷ ایران را میان خود تقسیم

کردند. (پس از آن روسیه با خیالی آسوده در امور داخلی ایران مداخله می‌کرد و اجازه نمی‌داد که دولت و مجلس اوضاع آشفته کشور را سرسامان

دهند. علاوه بر این، نیروهای روسیه وارد خاک ایران شدند. آنها در تبریز تعدادی از مشروطه‌خواهان را کشتند و در مشهد نیز حرم امام رضا (ع) را

فعالیت ۵ (پ)

نقشه تقسیم ایران در قرارداد ۱۹۰۷

فعالیت

۵- پس از مطالعه متن، به نقشه دقت کنید و بگویید : الف) روسیه و انگلستان در قرارداد ۱۹۰۷ تقریباً کدام نواحی ایران را تحت نفوذ خود گرفتند؟

ب) هدف انگلستان و روسیه از امضای قرارداد ۱۹۰۷ چه بود؟ پ) قرارداد ۱۹۰۷ چه نتایجی برای ایران داشت؟

۲۱ - در مورد جنگ جهانی اول به این پرسش

ها پاسخ دهید ؟

الف - در چه سالی و میان کدام کشورها

آغاز شد؟

ب - چند سال طول کشید، با پیروزی کدام

گروه به پایان رسید ؟

۲۲ - ایران چگونه درگیر جنگ جهانی اول شد ؟

۲۳ - رئیسعلی دلواری که بود و چه کرد؟

۴ مردم ایران برای جنگی که خود نقشی در ایجاد آن نداشتند، بهای سنگینی پرداختند. یکی از عوامل مؤثر بر کشته شدن چند میلیون نفر ایرانی در این زمان، دخالت انگلیس در بازار ایران و ایجاد مانع برای تأمین آذوقه مورد نیاز مردم و ایجاد قحطی بود.

۲۱ (ث) وقوع جنگ جهانی اول: جنگ جهانی اول

در سال ۱۹۱۴م/۱۲۹۳ش آغاز شد. در یک سوی این جنگ، کشورهای قرار داشتند که به متحدین معروف بودند و در سوی دیگر آن، کشورهای که به متفقین مشهور شدند؛ جنگ جهانی اول پس از چهار سال با پیروزی متفقین به پایان رسید. بر اثر این جنگ، میلیون‌ها نفر کشته، زخمی و آواره شدند و خسارت‌ها و ویرانی‌های زیادی به بار آمد.

جنگ جهانی اول

۲۱

متحدین	آلمان، ایتالیا، اتریش، مجارستان، عثمانی
متفقین	انگلستان، روسیه، فرانسه، در اواخر جنگ (آمریکا)

۲۲ (د) دولت ایران در ابتدای جنگ جهانی اول بی‌طرفی کامل خود

را اعلام کرد اما انگلستان، روسیه و عثمانی این بی‌طرفی را نادیده گرفتند و نیروهای خود را وارد ایران کردند. پس از آن، برخی مناطق

ایران صحنه نبرد نیروهای روسیه و انگلستان با قوای عثمانی شد. (۲۲)

۲۳ (د) در برخی از نواحی ایران مانند بوشهر، فارس و خوزستان،

نیروهای مردمی از جمله عشایر غبور به مقابله با قوای اشغالگر انگلیسی برخاستند. از جمله دلیرمردان تنگستانی به فرماندهی

رئیسعلی دلواری با اینار جان خویش ضربه سنگینی به اشغالگران

وارد آوردند. (۲۳)

۴ فعالیت (ج) جنگ جهانی اول موجب بی‌ثباتی و آشفتگی بیشتر اوضاع

ایران شد. به دلیل حضور نیروهای اشغالگر و درگیری‌های نظامی،

دولت مرکزی به نهایت ضعف رسید و تسلط خود را بر امور کشور از

دست داد. نافرمانی و سرپیچی از فرمان دولت مرکزی گسترش یافت

و امنیت و آسایش مردم از بین رفت. در آن سال‌ها، ایرانیان دچار

مصیبت‌های بزرگی مانند قحطی، فقر، گرسنگی و شیوع بیماری‌های

واگیردار شدند و چند میلیون نفر جان خود را از دست دادند. (۴ فعالیت)

فعالیت

۶- آثار و پیامدهای سیاسی و اجتماعی جنگ جهانی اول در ایران را از متن درس استخراج و فهرست کنید.

روان
عقوبت

حوادثی که منجر به محقق نشدن اهداف مشروطه شدند را نام ببرید؟

- ۱- تدوین متمم قانون اساسی و شدت گرفتن اختلافات ۲- تعطیل شدن مجلس
- ۳- شهادت شیخ فضل الله نوری ۴- قرار داد ۱۹۰۷ و افزایش رقابت های فارابی
- ۵- جنگ جهانی اول

جواب فعالیت ۲

- ۱- علما: که خواستار اصلاح امور کشور و اجرای قوانین اسلامی بودند
- ۲- روشنفکران: خواهان پذیرش بی چون و چرای اندیشه های غربی بودند
- ۳- سفارت انگلستان: دنبال راهی برای نفوذ هرچه بیشتر در ایران بودند

جواب فعالیت ۳

- ۱- نوشته شدن قانون اساسی ۲- مرگ مظفر الدین شاه
- ۳- به حکومت رسیدن محمدعلی شاه ۴- تدوین متمم قانون اساسی
- ۵- انحلال مجلس ۶- فتح تهران توسط مشروطه خواهان و تشکیل مجلس فوق العاده
- ۷- برکناری محمد علی شاه و آغاز پادشاهی احمد شاه ۸- اعدام شیخ فضل الله نوری
- ۹- قرار داد ۱۹۰۷ و تقسیم شدن ایران بین انگلستان و روسیه
- ۱۰- قرار داد ۱۹۰۷ و تقسیم شدن ایران بین انگلستان و روسیه